

Vakfiyeleri ve Muhasebe Kayıtları Işığında Saime Hatun Vakıfları*

Muhammed Emin Durmuş**

Öz

Osmanlı döneminde kadınlar sanılanın aksine iktisadi ve sosyal faaliyetlerle aktif bir rol üstlenmişlerdir. Pek çok hayır sahibi kadın tarafından kurulmuş olan vakıflar bu durumun doğruluğunu göstermektedir. Çalışmamıza konu edindiğimiz vakıflar da Saime Hatun tarafından biri para vakfı diğeri ise hem gayrimenkul hem de para vakfı olarak kurulmuş ve iki asra yakın bir süre topluma hizmet etmiştir. Çalışmada ele alınan vakıflardan biri Üsküdar kazasında bulunan Hamza Fakih Mahallesi Mescidinde eczâ-yı şerife kıraati için 1068/1657 yılında, diğeri ise mahallenin menzilhane avârızının ödenmesi için 1055/1645 yılında kurulmuştur. Makalede bu vakıfların 1161/1748 yılından 1244/1828 yılına kadar ki süreç içerisindeki mali yapılarının analiz edilmesi amaçlanmıştır. Çalışma neticesinde Avârız Vakfı'nın nakit sermayesinin bütün süreç boyunca sabit kaldığı buna karşın Eczâ-yı Şerife Vakfı'nın uzun yıllar sabit kalan nakit sermayesini 1231/1815 yılında gayrimenkulle tebdil ettiği tespit edilmiştir. Buna ilaveten vakıfların muhasebe kayıtlarının tespit edildiği yıllarda gelirlerinde, ödedikleri maaşlarda, kadılığa ödedikleri harçlarda önemli değişiklik olmadığı görülmüştür. Son olarak vakıfların her ikisinin de gelirlerinin çoğunu kurdukları amaç doğrultusunda harcadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Üsküdar Vakıfları, Para Vakıfları, Avârız, Eczâ-yı Şerife, Menzilhane

Saime Hatun Waqfs in the Light Of Waqfiyyes and Accounting Records

Abstract

Contrary to popular assumption, during the Ottoman period, women actively participated in economic and social activities. The waqfs established by numerous philanthropic women demonstrate the reality of the situation. Saime Hatun established waqfs that we reviewed in our study, one of which was a cash waqf and the other of which was both a real estate and cash waqf, both served the society for almost two centuries. One of the waqfs discussed in the study was established in 1068/1657 for the Ejzâ-i Sherif recitation in the Hamza Fakih Neighborhood Masjid in the Uskudar district, and the other was established in 1055/1645 for the payment of the menzilhane avariz. It aims to analyze these Waqfs' financial structures from 1161/1748 to 1244/1828. The analysis revealed that the Avariz Waqf's cash capital remained steady during the time period, whereas Ejzâ-i Sherif Waqf's cash capital, which had been stable for many years, was replaced with real estate in 1231/1815. Additionally, it was noted that there had been no notable changes in the waqfs' incomes, wages paid, and fees paid to the kadi throughout the years when the accounting records of the waqfs were determined. Finally, it has been concluded that both waqfs spend the majority of their income in accordance with the reason they were founded.

Keywords: Uskudar Waqfs, Cash Waqfs, Avariz, Ejzâ-i Sherif, Menzilhane

* DOI: 10.16971/vakiflar.1160772

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Ağustos 2022 / August 2022

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Aralık 2022 / December 2022

** Dr. Öğretim Üyesi, Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, İslam İktisadı ve Finans Bölümü (İSEFAM), e-posta: muhammeddurmus@sakarya.edu.tr; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2468-8551>.

Giriş

Vakıflar, Osmanlı medeniyetinin sosyo-kültürel ve iktisadi hayatının merkezinde yer alan en yaygın dini ve sosyal müesseseleridir. Bu sebeple Osmanlı devlet adamları vakıf kurumunu her zaman desteklediler ve daha da geliştirebilmek adına vakıf kültürüne para vakıfları, icâreteyn gibi yeni kurum ve uygulamalar kattılar. Böylece vakıf kurumunu, Osmanlı toplumsal hayatının hemen hemen her alanına dokunan bir kurum haline getirmişlerdir. Hal böyle olunca imkanı olan herkes vakıf kurmaya gayret göstermiştir. Vakıf kuranların çoğunluğu erkekler teşkil etse de sanılanın aksine iktisadi faaliyetlerle içli dışlı olan kadınlar (Bates, 1978) tarafından kurulmuş vakıfların da azımsanamayacak bir yekûn tuttuğu görülmektedir (Akman, 2022; Memiş, 2017; Meriwether, 1997). Bu çalışmada da Saime binti Ahmed adlı bir kadının, Üsküdar kazasında bulunan Hamza Fakih Mahallesi Mescidi'ne mülhâk olarak kurmuş olduğu iki vakıf; vakfiyeleri, gelirleri ve giderleri açısından ele alınmıştır.

Literatürde muhasebe kayıtlarından hareketle vakıfların gelir ve giderlerine yönelik bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazısı birçok vakfın gelir ve giderlerini bir arada ele almışken bir kısmı da bu çalışmada olduğu üzere bir veya birkaç vakfın mali yapılarını ele almıştır. Kaya vd. (2020) tarafından 139 vakfın yaklaşık yüzyıllık süreçteki mali yapılarının pek çok açıdan analiz edildiği projede, vakıfların büyük çoğunluğunun süreç içerisinde önemli bir gelişim gösterdikleri hem nakit sermayelerini hem de gayrimenkul sayılarını artırdıkları, amaçlarına uygun faaliyet gösterdikleri ve bilhassa para vakıflarının uzun yıllar boyunca hayatta kaldıkları gibi önemli sonuçlara ulaşılmıştır. 18. Yüzyıl Üsküdar'da faaliyet gösteren küçük ölçekli vakıflar üzerine yapılmış (Durmuş, 2016; Bektaş, 2017; Akkaya, 2018) çalışmalarda, vakıfların genel itibarıyla olumlu yönde gelişim gösterdikleri ve amaçlarına yönelik faaliyet gösterdikleri ortaya konmuştur. Koyunoğlu tarafından (2008) yapılan çalışmada da 17. yüzyıl İstanbul'unda faaliyet gösteren 50 vakfın gelir, gider, alacak gibi bilgileri ele alınmıştır. Buna göre vakıfların genellikle muamele-i şer'iyeye ile borç verdikleri, borç verilenler arasında pek çok gayrimüslimin de olduğu, para vakıflarının diğer vakıflarda olduğu üzere eğitim ve dini hizmetler alanlarında da önemli faaliyetler icra ettikleri ve vakıfları gelirlerinin büyük çoğunluğunun vazifelilerin maaşlarına sarf edildiği tespit edilmiştir. Bu çalışmada ele alınan *eccâ-yı şerîf* için kurulmuş olan vakfın da vazifelilere ödediği miktarın masraflarından fazla olduğu tespit edilmiş olup bu açıdan iki çalışma birbirini destekler niteliktedir.

Vakıfları mali açıdan inceleyen önemli çalışmalardan bir diğeri de Kanuni dönemi vakıfları üzerine Özcan (2003) tarafından yapılmıştır. Özcan incelediği dönemde vakıfların genelde vakfiyelerinde yer alan *ribh* oranlarıyla işlem yaptıkları bununla beraber gerektiği durumlarda bu oranda aşağı yönlü olmak kaydıyla değişiklikler yapıldığı tespit edilmiştir. Çiftçi (2004) ise Bursa vakıfları üzerine yaptığı çalışmada yüzyıldan fazla yaşayan vakıfların çoğunun para vakfı olduğu dolayısıyla para vakıflarının uzun ömürlü olamayacağı yönündeki görüşlerin hatalı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çalışmada belli periyotlarda Bursa'daki vakıfların nakit sermayelerine ve bunlardan elde ettikleri toplam kira miktarlarına da yer verilmiştir.

Buraya kadar zikredilen çalışmalarda pek çok vakfın belli süreçlerdeki mali durumları toplu bir şekilde incelenmiştir. Literatürde müstakil olarak bir vakfın belli bir zaman içerisindeki mali yapısını inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Orbay (2012), Bursa'da kurulmuş Emir Sultan Vakfı'nın 1608-1634 yılları arasındaki mali yapısını ele almıştır. Çalışmada imaret vakfı olarak kurulan vakfın gelirlerinin büyük çoğunluğunu mutfak harcamalarına sarf ettiği, vazifelilere ödenen maaşların ise masraflara nazaran az bir yekûn tuttuğu sonucuna ulaşılmıştır. Yine Orbay (2007)'in tarafından Sultan Çelebi Mehmed Yeşil İmaret Vakfı'nın 1553-1650 yıllarına ait mali yapısını ele aldığı çalışmasında da benzer bir sonuca ulaşılmıştır. Ancak her iki vakfın da imaret vakfı olduğu göz önünde bulundurulursa vakıfların gelirlerini amaçlarına uygun olarak sarf ettikleri anlaşılmaktadır. Ancak her iki çalışmanın da ele aldığı zaman aralığı bu çalışmanıninkine nazaran daha kısıtlıdır.

Bu çalışmayı literatürde yer alan çalışmalardan farklı kılan nokta ele alınan vakıfların mali yapıları incelenirken hem vakfiyelerinden hem de yüzyıla yakın bir süreci kapsayan muhasebe kayıtlarından yararlanılmış olmasıdır. Nitekim literatürde vakıfların uzun zamanlı mali yapılarını inceleyen çalışmalar genelde ele aldıkları vakıfların toplam verilerine yer vermişler ve bunun üzerinden değerlendirme yapmışlardır. Bu çalışmada ise iki vakfın nakit sermayeleri, ribh oranları, gayrimenkul sayıları, kira ve murabaha gelirleri, mütevellileri gibi verileri 100 yıla yakın bir süreçte takip edilerek yaşanan değişim ve gelişimler analiz edilmiştir.

İstanbul Müftülüğü Üsküdar Mahkemesi Şer'iyeye sicillerinden vakfiyesine ulaşılan (Aydın vd., 2016) bu vakıflardan biri avârız diğeri ise eczâ-yı şerîfe tilaveti için kurulmuştur. Avârız vakfı 1055/1645 yılında kurulmuş olup vakfın 1161/1748 yılı ile 1239/1823 yılları arasına ait muhasebe kayıtlarına, 1068/1657 yılında kurulan Eczâ-yı Şerîfe vakfının ise 1161/1748 yılı ile 1244/1828 yılları arasına ait muhasebe kayıtlarına ulaşılmıştır. Vakıfların hem vakfiyelerinin hem de yüzyıla yakın bir sürece ait muhasebe kayıtlarına ulaşılması vakfın kurucusunun ileri sürdüğü şartların ne kadar yerine getirildiğini görmek ve vakıfların bu süreçteki gelişimlerini takip etmek adına önemli bilgi verirken diğer yandan bu vakıfların ömürleri hakkında da bir çıkarım yapma imkânı sunmaktadır. 17. yüzyılda para vakfı olarak kurulan vakıfların her ikisinin de vakfiyesinin yanı sıra 18. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna kadar ki süreci içeren muhasebe kayıtlarının tespit edilebilmiş olması bu vakıfların incelemesinde önemli bir etken olmuştur. Nitekim vakfiyeler kurucu metinler olmaları hasebiyle statik bir yapıya sahipken muhasebe kayıtları vakfın yüzyıllar içerisindeki değişim ve gelişimini takip edebilmek için en önemli kaynaklar olarak önümüzde durmaktadır. Zira bu kayıtlarda vakıfların sahip olduğu malvarlıkları (nakit para/gayrimenkul), gelirleri, giderleri (masraf ve vazife), zimem kayıtları, vakfın yönetiminde meydana gelen değişimler gibi vakıfların mali yapılarıyla ilgili çok önemli bilgiler yer almaktadır (Durmuş ve Bektaş, 2017: 197). İşte bu çalışmada vakfın kurucusunun belirlemiş olduğu şartlarda ilerleyen zamanlarda değişim yaşanıp yaşanmadığı, vakıfların gelişim gösterip göstermediği, amaçlarına uygun hareket edip etmedikleri, uzun ömürlü olup olmadıkları, yönetiminde ne sıklıkla ve hangi sebeplerden ötürü değişim yaşandığı, bu değişimlerin vakıfların mali yapısına etkisinin olup olmadığı gibi sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır.

Çalışmada ele alınan vakıfların amaçlarına bakıldığında bu vakıflardan biri eczâ-yı şerîfe tilaveti¹ için diğeri ise mahallede bulunan menzilhane beygirlerinin avârız² için kurulmuştur. Vakıf kurumuyla ilgili en önemli kavramlardan biri amaçtır. Bir vakfın amacı o vakfın kuruluşundan yok olmasına kadar ki süreçte vakfı ayrıcalıklı kılan yani rengini veren bir unsurdur. Bundan dolayı hem klasik eserlerde hem çağdaş eserlerde vakfın amacına vurgu yapılmaktadır (Çilingir, 2018: 10). Dolayısıyla her vakfın bir amacı olmak zorundadır (Elmalılı, 1995: 97). Bunun bir yansıması olarak Hanefi Mezhebi'ne göre bir vakıf herhangi bir amaç belirlenmeksizin kurulmuş olsa bile o vakıf fakirler lehine geçerli olmaktadır (Tarablusi, 1981: 15; Ömer Hilmi, 1977: 25). Zira Hanefilere göre vakıftan yararlanacak kişiler esas itibarıyla fakirlerdir (Ali Haydar, 1824: 13). Bunun için bir kimse ailesi veya belli bir zümre gibi kesintiye uğrama ihtimali olan bir cihet için vakıf kurmuşsa en nihayetinde ilgili kişilerin soylarının kesilmesi durumunda vakfın gelirlerinin fakirlere şart koşulması gerektiğini söylerler (İbn Abidin, 2003: 535-536).

1 Vakfın adı muhasebe kayıtlarında "Hamza Fakih Mescid-i Şerîfinde Merhûme Saime Hatun nâm Sâhibetü'l-Hayrın Müsekkafâti ve Nukûdu Mevkûfesi" veya "Hamza Fakih Mahallesinde Vâki' Mescid-i Şerîfte Eczâ-yı Şerîfe Tilâveti için Merhûme Saime Hatun'un Vakfı" gibi farklı şekillerde ifade edilmektedir.

2 Vakfın muhasebe kayıtlarında ifade edildiği üzere tam adı "Hamza Fakih Mahallesi Bedel-i Avârız için Merhûme Saime Hatun'un Nukûd-u Mevkûfesi" dir. Her ne kadar muhasebe kayıtlarında kısaca avârız vakfı denilmiş olsa da vakfiyede mahallede bulunan menzilhane bargirlerinin avârız için kurulmuş olduğu bilgisi mevcuttur.

Bir vakfın eczâ-yı şerîfe tilaveti için kurulmuş olması o vakfın asıl amacının belli vakitlerde Kur'an'dan cüz okunup sevabının vâkıfın kendisi, yakınları veya Peygamber Efendimizin ruhuna bağışlanmasını ifade etmektedir. Nitekim ele alınan eczâ-yı şerîfe vakfının kurucusu Saime Hatun, vakfettiği evlerin 3'ünün kiralanmasından elde edilecek gelirle mahalle mescidinde her gün Kur'an'dan cüz okuyup sevabını kendi ruhuna hediye edecek iki kişi istihdam edilmesini yine vakfettiği 4 evde utekâsından (azat edilmiş köleler) muhtaç olanların her gün üçer ihlas ve birer Fatıha suresi okuyup sevabını ruhuna hediye etmeleri şartıyla oturmasını istemiştir. Devamında kendi soyundan gelenler tükenince evlerin mütevellî tarafından kiraya verilmesini, elde edilen gelirle de Kur'an'dan cüz okuyup sevabını vâkıfın kendisine, annesine ve Peygamber Efendimizin ruhuna hediye edecek kişilerin istihdam edilmesini şart koşmuştur. Bunlara ilaveten vakfettiği paranın işletilmesinden elde edilecek gelirin bir kısmının mescitte imam olan kişiye her gün sabah namazı akabinde Amenarrasulü okuyup sevabını vâkıfın vefat etmiş olan eşinin ruhuna hediye etmesi karşılığında verilmesini talep etmiştir (İŞSA. Üsküdar Mahkemesi, 4792/219, vr. 36a-b; 4839/236, vr. 15b) Bütün bu bilgilerden anlaşıldığı üzere vakfın esas amacı eczâ-yı şerîfe olarak adlandırılan Kur'an'dan bir cüz okunup sevabının bağışlanmasıdır³. Bu vakıfta olduğu gibi vakıf tek bir amaca yönelik olarak kurulabileceği gibi birden fazla amaç için de kurulabilir. Bunun önünde bir engel bulunmamaktadır. Örneğin bir vakıf mektep vakfı olarak kurulmuş olsa dahi vâkıfı talebi doğrultusunda, vakfın gelirlerinin bir kısmı mahallenin avâızına sarf edilebilir (İŞSA., Üsküdar Mahkemesi 525, vr. 39a-2).

Diğer vakfın amacı ise mahallede bulunan menzilhanenin⁴ beygirlerinin avâız⁵ bedelinin ödenmesidir (İŞSA. Üsküdar Mahkemesi, 4672/203, vr. 20b). Haberleşmenin daha hızlı yapılabilmesi için menzilhanelerde dönemin ulaşım vasıtaları olan beygirler bulunduruldu. Menzilhanenin giderlerinin bir kısmı devlet hazinesinden bir kısmı ulaklardan bir kısmı da menzilci tayin edilen mahalle ahalisinin avâız vergilerinden karşılanırdı (Halaçoğlu, 2004: 160). İşte incelenen vakıf mahalle ahalisinin menzilhane için ödemesi gereken avâız bedelinin toplanabilmesi amacıyla kurulmuştur.

Hem vakfiyede hem de muhasebe kayıtlarında vakfın nakit sermayesi kuruluş üzerinden, gelir ve giderleri ise akçe üzerinden verilmektedir. Çalışmada da buna riayet edilerek nakit sermayeler kuruluş, gelir ve giderler akçe olarak veilmiştir. Çalışmada 17., 18. ve 19. olmak üzere 300 yıla ait veriler bulunduğu için kuruluş ile akçe arasındaki oranın değişiklik arz ettiğine dikkat edilmelidir. Zira 17. yüzyılda 1 kuruluş 80 akçeye, 18. yüzyıl ve 19. yüzyılın başlarında ise 120 akçeye tekabül etmektedir (Pamuk, 2002: 458).

3 Eczâ-yı şerîfe kavramı esasında Kur'an'da yer alan cüzleri, cüzhan ise bu cüzleri okuyan kimseleri ifade etmektedir. İhlashan, Yasinhan, Amenarrasulühan, Mülkhan, Nebehan gibi kavramlar ise bu sureleri okuyan kimseleri ifade etmektedir. Vakfiyelerde Kur'an cüzlerinden birinin okunması için "kırâ'at-ı eczâ-yı şerîf", kısa surelerden birinin okunması için ise "kârî-i mâ teyessera" ifadesi kullanılmaktadır (Memiş, 2020: s. 132-133). Her ne kadar vâkıf cüzle birlikte bazı surelerin okunmasını şart koşmuş olsa da muhasebe kayıtlarında Amenarrasulü dışında herhangi bir ayet veya surenin okunduğuna dair bilgi yoktur. Bu da vâkıfın surelerin okunması görevini tevdi ettiği kişilerin soylarının tükendiğini ve vâkıfın şartı gereği bu sureler yerine artık cüz okunması hasebiyle muhasebe kayıtlarının bazılarında vakfın adında eczâ-yı şerîfe kavramının kullanıldığı söylenebilir.

4 Geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Osmanlı Devleti'nde ferman, emir gibi resmi haberleşmelerin hızlı ve güvenli bir şekilde sağlanabilmesini temin etmek için ana yollar ve bunlara tabi tali yollar üzerinde konak yerleri yani menzilhaneler tesis edilmiş daha sonra bu yerler özel haberleşmeler için kullanılmaya başlanmıştır. Bu menzilhaneler vasıtasıyla da gerek ordunun işesinin temini gerekse de ticari nakliyatlar için haberleşmeler sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmiştir (Halaçoğlu, 1981: 123; Çadırcı, 1976: 1359).

5 Osmanlı devletinin ilk zamanlarında örfi vergiler sadece olağanüstü durumlarda ve düşük miktarlarda toplanırken, zamanla devletin ihtiyaçlarının ve savaş giderlerinin artması, hazinenin de bu giderleri karşılamakta zorlanır hale gelmesiyle bu vergiler daha sık ve yüksek miktarlarda toplanmaya başlamıştır. Avâız vakıfları da işte bu örfi vergileri ödemekte zorluk çeken fakir halka yardım maksadıyla kurulmuştur (Ayr. bilgi için bkz. İpşirli, 1991: s. 109; Sahillioğlu, 1991: s. 108).

Makalede yer verilen tablo ve grafikler vakfın tespit edilebilen muhasebe kayıtlarındaki verilerden hareketle oluşturulmuştur. Bununla beraber muhasebe kaydı tespit edilemeyen yıllar grafiklerde gösterilmiş ancak bu yıllara veri girilmediği için ilgili yıllar grafiklerde boş olarak görülmektedir. Okuyucunun bu hususa dikkat ederek grafikleri incelemesi gerekmektedir. Aynı şekilde metin içerisinde zikredilen veriler de tespit edilebilen muhasebe kayıtlarından elde edilmiştir. Her seferinde ilgili yıla ait verinin tespit edildiği kaynağı vermek yerine metin içinde verilerin hangi yıla ait olduğu belirtilmekle yetinilmiş, ekte verilen tabloda ise her bir yıla ait muhasebe kaydının yer aldığı defter ve varak numaraları verilmiştir.

Vakıfların kuruldukları yıllardan 1161/1748 yılına gelinceye kadar ki ve 1161/1748 yılından 1179/1765 yılına kadar ki yıllara ait muhasebe kayıtlarının tespit edilememiş olması çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Nitekim ilgili yıllara ait kayıtların kullanılmaması vakıfların mali yapılarının kesintisiz olarak takip edilebilmesinin önüne geçmiştir. Her ne kadar durum böyle olsa da vakıfların tespit edilebilen kayıtlarına bakıldığında mali durumlarının çok uzun süreler stabil kaldığının görülmesi bu durumun çalışmanın hedefine ulaşılmasında bir sorun teşkil etmemesini sağlamıştır.

A. Vakıfların Vakfiyelerinde Yer Alan Bilgiler

1. Avâız Vakfı

Vakıf, Üsküdar kazası Hamza Fakih Mahallesi Mescidine mülhak olarak Saime b. Ahmed tarafından 1055/1645 yılında mahallede bulunan menzilhane beygirinin avâız bedelinin karşılanması için 207,5 riyalı gurus nakit sermayeyle kurulmuştur. Saime Hatun vakfettiği paranın 200 gurusunun %12 ribh oranıyla şer'î usullerle işletilip bir yılda hâsıl olacak 1920 akçenin avâıza sarf edilmesini, geri kalan 7,5 gurusun ise yedek akçe olarak işletilmeden müteveli elinde muhafaza edilmesini şart koşmuştur. Müteveli olarak Hamza Fakih Mahallesi Mescidi'nin imamını tayin eden Saime Hatun, nazırlık vazifesini hayatta olduğu müddetçe kendisinin, akabinde ise mahalle ahalisinin yerine getireceğini ifade etmiştir.

2. Eczâ-yı Şerife Vakfı

Vakıf, eczâ-yı şerife okunması için 1068/1657 yılında 250 riyalı gurus nakit sermaye, 7 oda ve bir su kuyusuyla kurulmuştur. Saime Hatun vakfın nakit sermayesinin %12 ribh oranıyla şer'î usullerle işletilmesini, odalardan üçünün yıllık 480'er akçeden kiraya verilmesini, dört odanın ise oturma hakkının, her gün 3 İhlas, 1 Fatıha okuyup sevabını kendi ruhuna hediye etmek karşılığında utekâsından muhtaç olanlara verilmesi şart koşulmuştur. Utekâsından kimse kalmadığında ise odaların yıllık 720'şer akçeyle kiraya verilmesini, elde edilen gelirin cüz okuyacak kişilere verilmesini istemiştir. Yine vakfın gelirinden yıllık 720 akçe müteveliye, 360 akçe katibe, 360 akçe cabiye ve 360 akçe her gün sabah namazından sonra Amenarrasulü okuması kaydıyla mescidin imamına verilmesini talep etmiştir. Vakfiyede belirtilen yıllık masraf kalemleri ise utekânın sakin olduğu odaların tamir ihtiyaçları ve kariz yani atık su kanalının temizlenmesi için 500 akçe, vakfın kayıtlarının kontrol edilmesi için kadılığa verilmek üzere 100 akçeden oluşmaktadır. Aynı yıl Saime Hatun, vakfına bir oda daha ilave etmiş böylece oda sayısı 8'e yükselmiştir. Sonradan vakfedilen odada tasarrufta bulunma hakkı ise sırasıyla vâkıfın kız kardeşine, yeğenine, camide imam olanlara en nihayetinde de fakirlere tahsis edilmiştir. Vakfın malvarlıkları, gelirleri ve giderleri Tablo 1'de işlenmiştir.

Tablo 1: Eczâ-yı Şerîfe Vakfının Vakfiyesinde Yer Alan Bilgiler

Mevkufât ve İrâd					İhracât				
Vakfedilen Para (guruş)	Beklenen Gelir (akçe)	Vakfedilen Mülk	Beklenen Gelir (akçe)	Toplam Gelir (akçe)	Vezâif	Maaş (akçe)	Mesârif	Gider (akçe)	Toplam Gider (akçe)
250	2400	Oda	480	6720	Mütevelli	720	Tamir ve kariz	500	6720
		Oda	480		Cabi	360	Muhasebe	100	
		Oda	480		Katip	360			
		Oda	720		Amenerrasulühan	360			
		Oda	720		Fatiha ve İhlaşan	720			
		Oda	720		Fatiha ve İhlaşan	720			
		Oda	720		Fatiha ve İhlaşan	720			
		Oda	Gelir yok		Fatiha ve İhlaşan	720			
		Su kuyusu	Gelir yok		Cüzhan	720			
					Cüzhan	720			
Toplam	2400		4320		Toplam	6120		600	

Kaynak: İMŞSA. Üsküdar Mahkemesi, 4792/219, vr. 36a-b; 4839/236, vr. 15b.

Tablodan da anlaşılacağı üzere vakfın yıllık toplam geliri 6720 akçe olup bunun 2400 akçesini murabaha, 4320 akçesini ise kira gelirleri oluşturmaktadır. Yıllık toplam gideri ise 6720 akçe olup 6120 akçesi vezâif, 600 akçesi ise mesârifdir. Yani vakfın öngörülen yıllık toplam geliri giderine denktir.

B. Vakıfların Mali Durumlarının Tespiti ve Değerlendirilmesi

Üsküdar şer'iyeye sicillerinde yapılan tarama neticesinde 10 ayrı müstakil muhasebe defterinde Eczâ-yı Şerîfe vakfının 55 adet muhasebe kaydı tespit edilmiş olup bu kayıtlardan ilki 1161/1748 sonuncusu ise 1244/1828 tarihlidir. Avâriz vakfının ise 52 adet muhasebe kaydı tespit edilmiş olup bu kayıtlardan ilki 1161/1748 sonuncusu ise 1239/1823 tarihlidir. 1161/1748 yılından 1181/1767 yılına kadar ki süreçte vakıflara ait muhasebe kaydı tespit edilemediği için bu yıllar arasındaki verilere çalışmada yer verilememiştir. Grafiklerde bu durumun anlaşılması için ilgili yıllara ait tarihler boş bırakılmıştır.

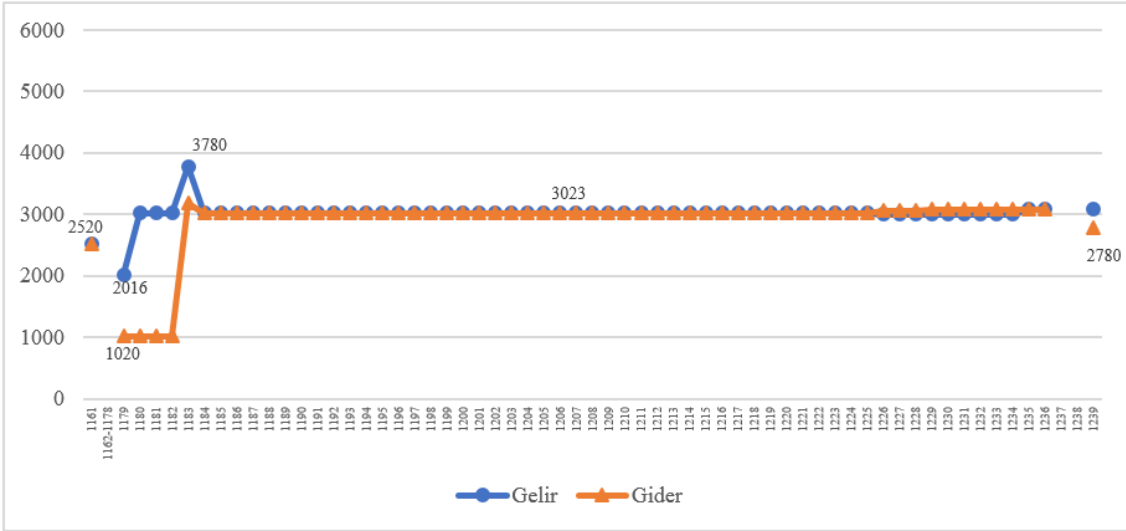
1. Avâriz Vakfının Gelir ve Giderleri

Sadece 207,5 guruş nakit sermayeyle kurulmuş olan Avâriz vakfının 1161/1748 yılından 1239/1823 yılına kadar bu minval üzere varlığını sürdürdüğü muhasebe kayıtlarından anlaşılmaktadır. Yani vakıf bu süreçte herhangi bir gayrimenkul satın alıp ondan kira geliri elde etme yoluna gitmemiş, bütün gelirini nakit sermayesini işleterek elde etmiştir. Her ne kadar vakfiyede nakit sermayenin %12 ribh oranıyla işletilmesi şart koşulmuş olsa da istisnai olarak bu oran bazı yıllarda değişim göstermiştir. Nitekim 1161/1748 yılında %10, 1769 yılında ise %15 oranıyla işlem yapılmıştır. 1769 yılında vakıf için daha faydalı olması sebebiyle bütün paranın bir kişiye %15 ile borç verildiği bilgisi yer alırken 1161/1748 yılındaki oranla ilgili herhangi bir açıklama mevcut değildir. Ribh oranının vakfiyede yazandan daha fazlasıyla değiştirilmesi durumu anlaşılabilir bir durumken daha aزیyla değiştirilmesi vakfın ruhuna uygun değildir.

Nitekim vakıf hukukunda vâkıfın belirlediği şartlar ancak vakfın bu değişikliğe ihtiyacının olması ve vakıf için daha yararlı olması gibi durumlarda hâkimin izniyle değiştirilebilir. Vakfın ribh oranını artırmak da bu minvalde mümkündür (Elmalılı, 2020: 97; Ömer Hilmi, 47). Ancak ribh oranının düşürülmesi vakfın tamamen zararına olduğu için hâkimin böyle bir tasarrufa izin vermesi meşru olmadığı gibi mütevellinin bu yönde bir tasarrufta bulunması caiz değildir. Zira vâkıf, vakfın gelirine göre bir gider tayin etmektedir. Böyle bir durumda vakfın gelirlerinin giderlerini karşılayamama ihtimali söz konusu olmaktadır. Mütevellinin vakfın zararına hareket etmeyeceği varsayılırsa 1161/1748 yılı muhasebesi tutulurken hata yapıldığı söylenebilir.

Vakfın her ne kadar kuruluş sermayesi 207,5 guruş olsa vâkıfe bu paranın sadece 200 guruşunun %12 oranıyla işletilip yıllık 1920 akçe murabaha geliri elde edilmesini, 7,5 guruşun ise arızı durumlarda kullanılmak üzere mütevellî elinde yedek akçesi olarak muhafaza edilmesini şart koşmuştur. Ancak vakfın 1161/1748 yılından 1239/1823 yılına kadar ki tespit edilebilen bütün muhasebe kayıtlarına bakıldığında vakfın nakit sermayesinin 210 guruş olduğu ve bu paranın tamamının işletildiği anlaşılmaktadır. Bu durumda vâkıf tarafından vakfa ilave yapıldığı veya vakfın giderlerini karşılayabilmek adına sahip olduğu bütün sermayeyi işlettiğini söylemek mümkündür.

Grafik 1: Avârız Vakfının Yıllık Toplam Gelir ve Giderlerinin Seyri (Akçe)⁶

Kaynak: İMŞSA. Üsküdar Mahkemesi.

Vakfın kurulduğu dönemde 1 guruş 80 akçeye tekabül etmekteydi. Buna göre 200 guruşun %12 oranıyla işletilmesinden elde edilmesi gereken yıllık gelir 1920 akçedir. Muhasebe kaydını tespit edebildiğimiz ilk yıl olan 1161/1748 yılında ise 1 guruş 120 akçeye denk gelmekte bu da vakfın nominal gelirinde artış meydana getirmektedir. Nitekim bu hesaba göre 200 guruşun %12 ile işletilmesinden elde edilmesi gereken gelir 2880 akçedir. 1161/1748 yılında vakfın işletilen nakit sermayesinin 210 guruş olduğu göz önünde bulundurulsa bu miktarın 3024 akçe olması gerekirdi. Ancak daha önce de ifade ettiğimiz üzere 1161/1748 yılında vakfın sermayesi %10 ribh oranıyla işletilmiştir. Bu da vakfın elde etmesi gerekenden daha düşük gelir elde etmesine sebep olmuştur. 1179/1765 yılında vakfın gelirinin 2016 akçe olmasının

⁶ Vakfın tespit edilen ilk iki muhasebe kaydı sırasıyla 1161 ve 1179 yıllarına aittir. Bu iki tarih arasındaki yıllara ait muhasebe kaydı bulunamadığı için bu yıllara veri girilmemiştir. Aynı şekilde 1237-1238 yıllarına ait veri tespit edilemediği için bu yıllara da veri girilmemiştir. Bu sebeple ilgili yıllar grafikte boş görülmektedir.

sebebi ise bu yıla ait muhasebe kaydında 8 aylık muhasebe yapılmış olmasıdır. 1180/1766 - 1182/1768 yıllarında 3024 akçe olan yıllık gelir 1183/1769 yılında ribh oranının bu yıla mahsus %15'e çıkarılması sebebiyle 3780 akçeye çıkmış, 1184/1770 yılında ise %12 oranının kullanılmaya başlanmasıyla yeniden 3024 akçeye düşmüş ve bu tarihten sonra çok cüzi değişim göstermiştir. Bu durum mütevellilerin borç verilen kişilerden hem asıl paranın hem de ribhi tam olarak tahsil ettiklerini yani vakfı iyi bir şekilde yönettiklerini göstermektedir.

Vakfın giderlerine bakılacak olursa 1179/1765 - 1182/1768 arası hariç diğer yıllarda giderlerin genellikle gelirlere paralel hareket ettiğini söylemek mümkündür. Bu yıllar arasında ise sebebi bilinmeyen bir şekilde, giderlerin düşük olması vakfın bütçesinde fazlaya sebep olmuştur. Örneğin vakfın avâriz gideri 1161/1748 yılında 2063 akçeyken 1179/1765 - 1182/1768 arası 720 akçedir. Bu durumun sebebi avâriz giderinin bu yıllarda düşük çıkarılması olabilir. Muhasebe kaydında vakfın bu yıllarda gerçekleşen gelir fazlalarının mütevellisi Osman Ağa'nın elinde muhafaza edildiği ifade edilmiştir. 1183/1769 yılı kaydında da vakfın mütevellisinin vefat etmesi dolayısıyla değiştiği bilgisi yer almasına karşın önceki yıllardan kalan gelir fazlalarına dair herhangi bir bilginin bulunmamasından hareketle bu paraların bir şekilde zayı olduğu veya muhasebe kaydında zikredilmeyen bir cihete sarf edildiği söylenebilir. Nitekim mütevellilerin herhangi bir sebeple değiştiği durumlarda önceki müteveli elinde olan vakıf paralar yeni müteveliye teslim edilmektedir.

1226/1811 ile 1234/1818 yılları arasında vakfın bütçesi nakit sermayeden elde edilmesi gereken ribhin tamamının elde edilememesi sebebiyle cüzi miktarlarda açık vermiştir. Her ne kadar kayıtlarda bu açığın ne şekilde kapatıldığına dair bir bilgi yer almasa da mütevellinin ya vakfa borç vermek ya da hibe etmek suretiyle açığı kapattığı söylenebilir. Nitekim muhasebe kayıtlarına bakıldığında buna dair pek çok örnek bulunmaktadır (Kaya, 2020: 44). Bir başka ihtimal ise yukarıda zikredildiği üzere önceki müteveli zamanında tahakkuk eden ve akıbeti hakkında bilgi verilmeyen gelir fazlalarının bu açığın kapatılmasında kullanılmış olmasıdır. Aşağıdaki tabloda vakfın 1161/1748 yılından 1239/1823 yılına kadar ki yıllık gider miktarları yer almaktadır.

Tablo 2: Avâriz Vakfının Gider Kalemleri (Akçe)

Tarih	Avâriz	Harc-ı muhasebe	Kalemiyye	Tevliyet	Toplam
1161	2063	-	-	457	2520
1179-1182	720	180	120	-	1020
1183	2063	240	165	720	3188
1184-1223	2063	120	120	720	3023
1224-1225	2060	120	120	720	3020
1226-1228	2060	160	120	720	3060
1229-1236	2060	180	120	720	3080
1239	2060	-	-	720	2780

Kaynak: İMŞSA. Üsküdar Mahkemesi.

Vakfın vakfiyede belirttiği üzere tek gider kalemi 1920 akçe olan mahalle menzilhanesinde bulunan beygirin avârizidir. Ancak muhasebe kayıtlarına bakıldığında buna ilaveten müteveliye maaş ödemesi yapıldığı ve hemen hemen her vakfın masraf kalemleri arasında yer alan muhasebe harcı ve kalemiye için kadılığa ücret ödendiği görülmektedir. Tabloda sadece vakfın giderlerinde değişimin yaşandığı

yıllara ait verilere yer verilmiştir. Buna göre 1161/1748 yılında vakfın sadece avâriz ve tevliyet gideri varken 1179/1765 - 1182/1768 yılları arasında 1161/1748 yılına nazaran çok daha düşük miktarda avâriz vergisi buna ilaveten muhasebe harcı ve kalemiye gideri bulunmaktadır. Bu yıllar arasında tevliyet için ise herhangi bir ödeme yapılmamıştır. Ancak 1183/1769 yılı kaydına bakıldığında avâriz giderinde yaşanan düşüşün geçici olduğu ve mütevelliyeye de sadece o yıllar için ücret ödenmediği anlaşılmaktadır. Muhasebe kaydında vakfın bu yıllar arasında toplamda 7008 akçe gelir fazlasının olduğu ve bu meblağın mütevellî elinde muhafaza edildiği ifadesi yer almaktadır. Vakfın gelirinin yeterli olduğu halde avârizin düşük ödenmesi ve mütevellinin maaş almamış olması vakfın arzi bir giderinin meydana geldiğini akla getirmektedir. Ancak muhasebe kayıtlarında buna dair herhangi bir bilgi bulunmadığı için kesin bir şey söylemek mümkün değildir. 1184/1770 yılından 1239/1823 yılına kadar vakfın giderlerinde çok cüzi değişimler meydana gelmiştir. 1239/1823 yılında ise önceki yıllara nazaran sadece kadılığa ödenen harç ve kalemiye gideri vakfın giderleri arasında yer almamaktadır. Bunun da vakfın mütevellisinde bir değişiklik yaşanmış olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim 1239/1823 yılında vakfın mütevellisi olan Mehmet Behçet Efendi görevden el çekmiştir.

Vakfın gelir ve giderlerini özetleyecek olursak; bu süreçte vakfın elde ettiği toplam geliri 180.627 akçe buna mukabil toplam gideri 173.348 akçedir. 1180/1766 - 1182/1768 yılları arasında vakfın masraflarının düşük olması ve vazifelilere maaş ödenmemiş olması dolayısıyla bütçesi fazla vermiş bu da vakfın toplam gelirinin giderinden fazla olmasına yol açmıştır. Her ne kadar vakfın son yıllara ait muhasebe kayıtlarında bütçe açıkları meydana gelmiş olsa da bunlar düşük miktarlar olduğu için bütçe dengesini olumsuz yönde etkilememiştir. Vakfın yapmış olduğu harcamaların %76,9'unu masraf kalemleri, %23,1'i ise maaş ödemeleri oluşturmaktadır. Bu durum vakfın gelirlerinin amacına uygun bir şekilde harcanıldığını göstermektedir.

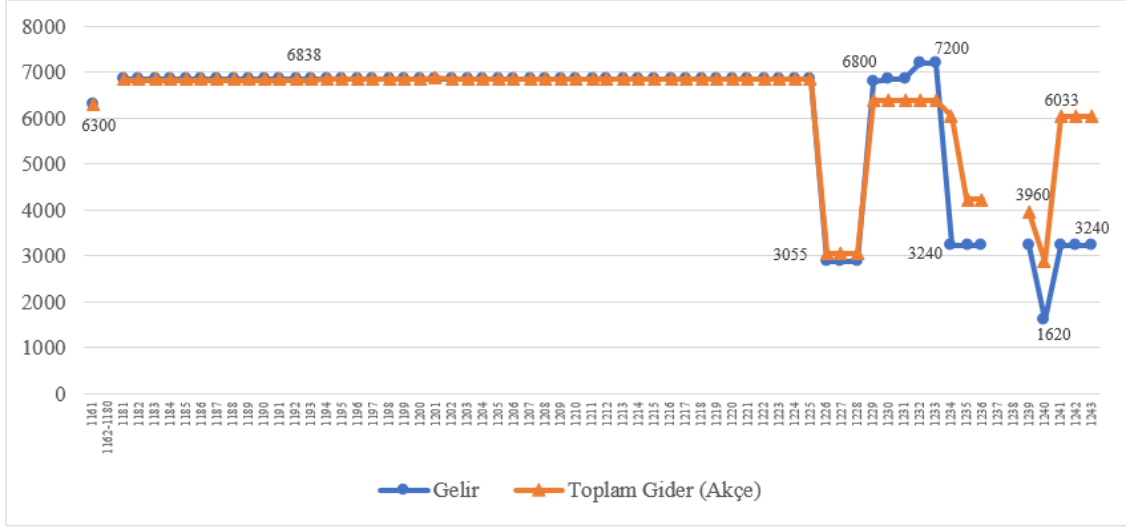
2. Eczâ-yı Şerîfe Vakfının Gelir ve Giderleri

Vakfiyesinde de belirtildiği üzere vakıf 7 oda ve 250 riyali gurusla kurulmuştur. Saime Hatun daha sonra bu vakfa bir oda daha vakfetmiş böylece vakfın odası 8'e yükselmiştir. Vakfiyede nakit paranın meşru usullerle işletilmesi, odaların 3'ünün kiraya verilmesi 4'ünün ise İhlas ve Fatıha okumak karşılığında oturma hakkının vâkıfın utekâsına verilmesi, utekânın soyu kesilince de kiraya verilmesi şart koşulmuştur. Saime Hatun'un sonradan vakfettiği odanın ise oturma hakkı camide imam olanlara tahsis edilmiştir.

1068/1657 yılında 250 riyâlî gurus nakit sermayesi olan vakfın 1161/1748 yılına gelindiğinde sermayesi 190 guruştur. Vakfın sermayesinde yaşanan bu düşüşün sebebine dair kayıtlarda bir ifade yer almasa da süreç içerisinde verilen borçlardan bir kısmının geri alınamadığı söylenebilir. 1181/1767 yılına gelindiğinde ise vakfın nakit sermayesi 220 guruştur. Daha önce de ifade edildiği üzere vakfın 1161/1748 - 1181/1767 yılları arasına ait muhasebe kayıtları tespit edilememiştir. Dolayısıyla vakfın sermayesinde yaşanan artışın gelir fazlası, bir başkasının vakfa ilave para bağışlaması veya vakıfta çalışanların maaşlarının rakabe edilmesi sebebiyle mi arttığı bilinmemektedir. 1767 yılında 220 gurus olan sermaye 1231/1815 yılının sonuna kadarki süreçte bu miktar üzere sabit kalmıştır. 1231/1815 yılı sonunda ise vakfın sermayesiyle hâkimin izniyle Gerede mahallesinden bir ev satın alınmıştır. Bu ev için 260 gurus ödenmiş bunun 220 gurusu sermayeden karşılanmış 40 gurusu ise mütevellî tarafından vakfa borç verilmiştir. Vakfın murabaha gelirlerinin düzenli olmasına rağmen niçin böyle bir tasarrufta bulunduğu bilinmemektedir. Sadece bu işlemin kadının izniyle yapıldığı bilgisi mevcuttur. Vakfiyede belli bir zaman sonra veya belli bir para birliği takdirde bu paranın gayrimenkulle tebdil edilmesine yönelik bir şart da bulunmamaktadır. Bu yıla kadar yıllık 3960 akçe murabaha getirisi olan nakit sermayenin yıllık 360

akçe kira getirisi olan bir evle istibdal edilmesi dikkat çekici bir durumdur. Burada mütevellinin satın alıp kiraya verdiği bu evden yüksek muaccele geliri beklentisi içinde olduğu şeklinde yorum yapılabilir. Nitekim icâreteyn ile kiraya verilen gayrimenkullerin her ne kadar yıllık kira miktarları düşük olsa da mahlûl kalmaları durumunda elde ettikleri muaccele miktarları yüksektir. Grafik 2’de vakfın gelir ve giderlerinin süreç içerisindeki seyri yer almaktadır.

Grafik 2: Eczâ-yı Şerîfe Vakfının Gelir ve Giderinin Seyri (Akçe)

Kaynak: İMŞSA. Üsküdar Mahkemesi.

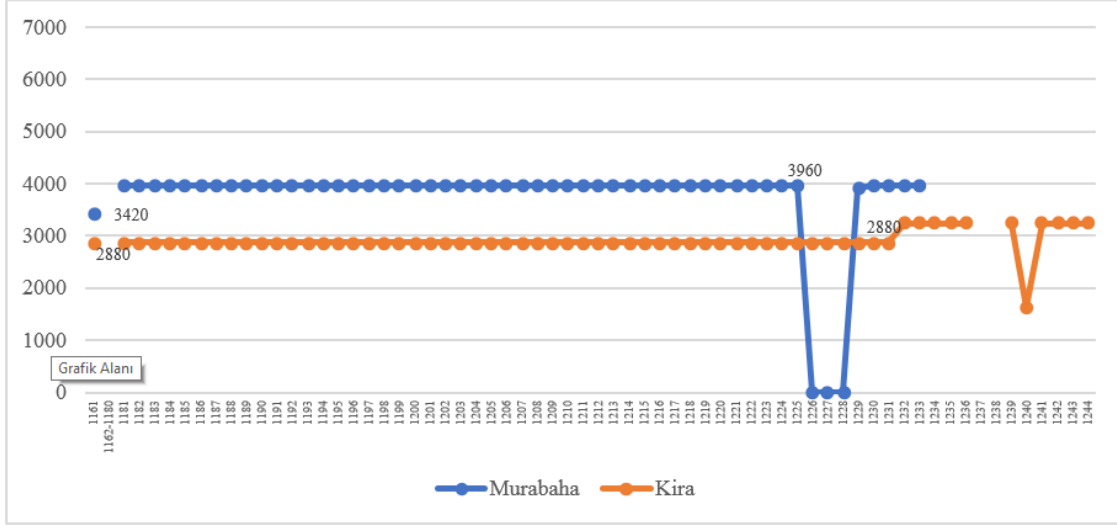
Not: Vakfın tespit edilen ilk iki muhasebe kaydı sırasıyla 1161 ve 1181 yıllarına aittir. Bu iki tarih arasındaki yıllara ait muhasebe kaydı bulunmadığı için 1162-1180 yıllarına veri girilmemiş ve grafikte bu yıllar “1162-1180” şeklinde gösterilmiştir. Aynı şekilde 1237-1238 yıllarına ait veri tespit edilemediği için bu yıllara da veri girilmemiştir. Bu sebeple ilgili yıllar grafikte boş görülmektedir. Aynı durum Grafik 3 ve Grafik 4 için de geçerlidir.

Grafik 2’den de anlaşıldığı üzere vakfın bütçesi 1226/1811 yılına kadar genel olarak dengede kalmış, bazı yıllarda çok cüzi miktarlarda fazla veya açık vermiştir. 1226/1811 - 1228/1813 yıllarında murabaha geliri elde edilemediği için vakfın bütçesi üç yıl peş peşe 175’er akçe açık vermiştir. 1229/1814 yılında tekrardan murabaha geliri elde edilmeye başlanması ve giderlerde kısmen düşüş olması sebebiyle bütçe fazla vermiştir. Vakfın 1231/1815 yılı sonunda nakit sermayesiyle ev satın alınması grafikten de anlaşılacağı üzere vakfın gelirinde ciddi bir düşüşe sebep olmuş, bu yıldan sonra vakfın bütçesi her yıl açık vermiştir. Bütçe açığının nasıl kapatıldığına dair kayıtlarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak böyle durumlarda genelde vakfın mütevellisinin kendi parasıyla açığı kapattığı, vakfa nema hasıl olunca da bu parayı tahsil ettiği bilinmektedir. Nitekim 1183/1769 ve 1219/1804 yıllarında odaların atık su kanallarının temizlenmesi gerekmiş ancak vakfın bütçesinde yeterli para olmaması sebebiyle bu masrafı müteveli vakfa rücu şartıyla kendi cebinden karşılamıştır. Buradan hareketle bu yıllardaki açığı da mütevellinin vakfa rücu şartıyla kapatmış olduğu söylenebilir.

Vakfın toplam gelir ve giderlerinin seyrine dair yapılan açıklamalardan sonra gelir ve giderlerin ayrınıtısını ele alabiliriz. Grafik 3’te, vakfın vakfiyede belirlenen gelir kalemleri ve miktarlarının 1244/1828

yılına sonuna kadar ki süreçte nasıl bir seyir izlediğini görülebilmesi amacıyla oluşturulmuştur. Grafik 3'te 1161-1181 ve 1237-1238 yılları arasına ait muhasebe kayıtları tespit edilemediği için bu yıllara ait veriler boş bırakılmıştır.

Grafik 3: Eczâ-yı Şerîfe Vakfının Gelirlerinin Seyri (Akçe)⁷

Kaynak: İMŞSA. Üsküdar Mahkemesi.

1068/1657 yılında 250 riyâlî gurusu ile kurulan vakfın vakfiyesinde bu yıla ait murabaha gelirinin 2400 akçe olması öngörülmüştür. 1161/1748 yılına gelindiğinde vakfın nakit sermayesinin 190 guruşa düşmüş olmasına rağmen murabaha gelirinin arttığı görülmektedir. Bu durumun sebebi 1657 yılında 1 gurusun 80 akçe, 1161/1748 yılında ise 120 akçeye tekabül etmesi, buna ilaveten vakfın ribh oranının %15'e çıkarılmış olmasıdır. Vakfın ribh oranındaki artışın gerekçesine dair muhasebe kaydında herhangi bir bilgi yoktur. Bununla beraber vakfın gelirinin giderlerini ancak karşılayabilmesinden hareketle mütevellinin zarureten hâkimden izin almak kaydıyla ribh oranını artırmış olduğunu söyleyebiliriz. Aksi takdirde vakfın geliri giderlerini karşılayamaya yetmeyecek bu da vakfın bütçesinin sürekli açık vermesine yol açacaktır.

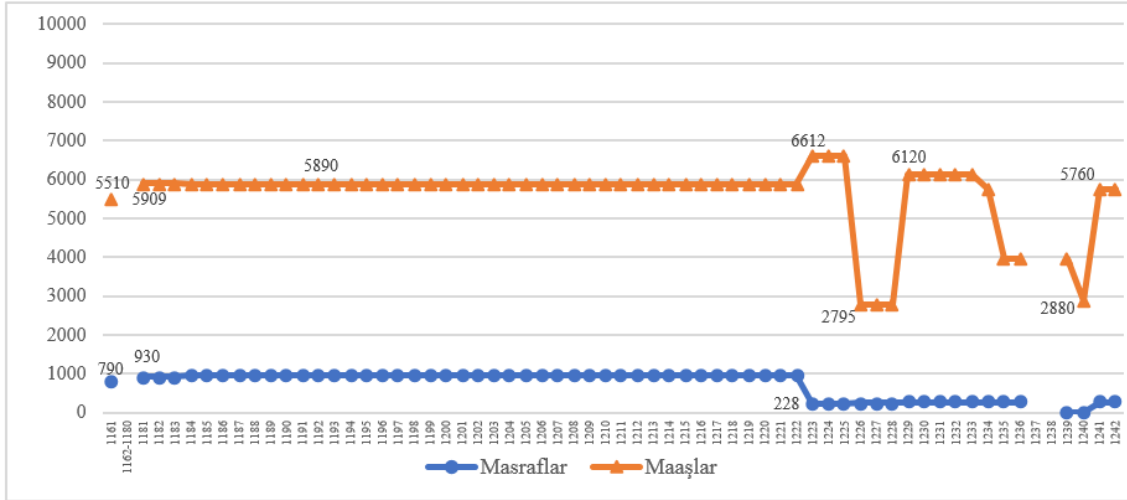
Vakfın 1161/1748 yılında 3420 akçe olan murabaha geliri 1181/1767 yılında nakit sermayedeki artışa paralel olarak 3960 akçeye yükselmiş ve 1231/1815 yılı sonunda nakit sermayeyle ev satın alınana kadar bu meblağ üzere sabit kalmıştır. Vakfın sermayesiyle ev satın alınmış olmasına rağmen 1232/1816 ve 1233/1817 yıllarında halen murabaha geliri elde ettiği muhasebe kayıtlarında ifade edilmektedir. Burada evin parasının iki yıl sonra ödenmek üzere satın alınmış olduğu söylenebilir. 1234/1818 yılı itibariyle vakfın nakit sermayesi kalmadığı için artık murabaha geliri olmamıştır. Bununla beraber 1226/1811-1228/1813 yıllarında herhangi bir murabaha geliri elde edilmemiştir. Bu yıllarda ayrı ayrı muhasebe yapılmamış olup 1228/1813 yılında 3 yıllık muhasebe yapılmıştır. Bu kayıta da vakfın mütevellisi olan Mehmet Efendi'nin görevden el çektiği yerine İbrahim Ağa'nın tayin olduğu, 3 yıldır işletilemeyen nakit sermayenin mahalle ahalisinin huzurunda yeni mütevelliyeye teslim edildiği bilgisi mevcuttur. Vakfın zimem kaydına bakıldığında ise yeni mütevellinin vakfın sermayesinin tamamını kefil karşılığında borç aldığı ve sonraki yıllarda elde edilen murabahanın bu işlemde kaynaklandığı görülmektedir. Önceki mü-

7 1226-1227-1228 yıllarında vakfın murabaha gelirinin 0 olmasının sebebi bu yıllarda nakit sermayenin işletilmemiş olmasıdır.

tevellinin parayı niçin işletmediği hakkında kayıta bilgi bulunmama ile beraber görevden el çekmesinin sebebinin bu durum olduğu söylenebilir.

Vakıf murabaha gelirine ilaveten sahip olduğu hanelerin kiraya verilmesinden de gelir elde etmektedir. Vakfiyede 3 hanenin yıllık 480'er akçeden, 4 hanenin ise yıllık 720'şer akçeden kiraya verilmesi şartı⁸ bulunmasına rağmen bu şarta riayet edilmediği görülmektedir. Nitekim vakfın 1161/1748 yılından 1232/1816 yılına kadar tespit edilebilen bütün muhasebe kayıtlarında 3 hanenin 480'er akçeden, 4 hanenin ise 360'ar akçeden kiraya verilip toplamda yıllık 2880 akçe kira geliri elde edildiği bilgisi mevcuttur. Saime Hatun'un 1663/1074 yılında vakfa ilave olarak vakfettiği haneden gelir elde edildiğine dair kayıtlarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu durumun sebebi bu hanenin oturma hakkının mahalle mescidinde imam olanlara şart koşulmasıdır. Dolayısıyla 1068/1657 yılından 1232/1816 yılına gelinceye kadar vakfın 8 hanesi bulunmakla beraber bunların 7'sinden gelir elde edildiği anlaşılmaktadır. 1232/1816 yılında ise yeni alınan hanenin de yıllık 360 akçeyle kiraya verilmesiyle vakfın kira geliri elde ettiği hane sayısı 8'e yıllık toplam kira geliri ise 3240 akçeye yükselmiştir. Bu tarihten sonra vakfın kira gelirinde 1240/1824 yılı haricinde herhangi bir değişiklik olmamıştır. Bu yılda ise 6 aylık muhasebe yapılmış olması sebebiyle yarım yıllık kira geliri olan 1620 akçe kayda geçirilmiştir.

Grafik 4: Ecza-yı Şerife Vakfının Giderlerinin Seyri (Akçe)

Kaynak: İMŞSA. Üsküdar Mahkemesi.

Vakfiyede belirlenen masraf kalemleri yıllık 100 akçe muhasebe harcı, 500 akçe de su kanallarının temizlenmesi gideri ve oda tamiri olmak üzere toplamda 600 akçedir. Muhasebe kayıtlarına bakıldığında ise vakfın masraf kalemleri; yıldan yıla farklılık arz etmekle birlikte tamir, harc-ı muhasebe, kalemiyye, battaliye ve kesr u noksan murabahadan oluşmaktadır. Bu kalemlerden oda tamiri için sadece 1161/1748 yılında 310 akçe harcama yapılmış diğer kalemler için ise uzun yıllar düzenli olarak harcama yapılmıştır. Aşağıdaki tabloda vakfın hangi yıllar arasında hangi masraf kalemine ne kadar harcama yaptığı bilgisi yer almaktadır.

8 Vakıf, vakfiyede 3 hanenin direkt olarak kiraya verilmesini geri kalan 4 hanenin ise oturması şart koşulan kişilerin vefatından sonra 720'şer akçeden kiraya verilmesini şart koşturmuştur.

Tablo 3: Eczâ-yı Şerîfe Vakfının Masraf Kalemleri (Akçe)

Tarih	Tamir ve kariz	Battaliye ve Kesr-u noksan	Harc-ı muhasebe	Kalemiye defter ve ihzariye	Toplam
1068	500	-	100	-	600
1161	310	290	100	90	790
1181-1183	-	720	120	90	930
1184-1193	-	720	120	108	948
1194-1222	-	722	120	108	950
1223-1225	-	-	120	108	228
1226-1228	-	-	154	106	260
1229-1236	-	-	153	120	273
1239-1240	-	-	-	-	-
1241-1244	-	-	153	120	273

Kaynak: İMŞSA. Üsküdar Mahkemesi.

Vakfın 1237/1821-1238/1822 yıllarına ait muhasebe kaydı tespit edilemediği için bu yıllar tabloya dahil edilmemiştir. Bununla birlikte 1239/1823-1240/1824 yıllarında vakıf sadece görevlilere maaş ödemesi yapmış, herhangi bir masrafta bulunmamıştır. Bundan dolayı bu yıllarda masraf sıfır olarak ifade edilmiştir. Vakfın mütevellisinin 1239 yılında görevden el çektilirip yerine 1240 yılında yeni müteveli atanmış olmasının bu durumda bir etkisi olabilir. Yeni müteveli vakfın bütçe dengesini sağlayabilmek adına bu iki yılda hiçbir masraf yapmamış olabilir.

Vâkıfın belirlemiş olduğu masraflar toplamı 600 akçeyken sonraki yıllarda bu miktarda ve masraf kalemlerinde bazı değişiklikler yaşandığı görülmektedir. Örneğin vâkıf atık su kanalının (kariz) temizlenmesi ve odaların tamir ihtiyaçları için yıllık 500 akçe bir bütçe belirlemişken vakfın muhasebe kayıtlarına bakıldığında sadece tamir için 1161/1748 yılında bir harcama yapıldığı görülmektedir. Bu durumun sebebi ise vakfın odalarının icâreteyn ile kiraya verilmiş olmasıdır. Nitekim icâreteyn uygulamasında kiracılar tasarrufta buldukları gayrimenkullerde daha uzun süre tasarrufta bulunabilmek için ilgili mülklerin her türlü bakım ve tamirlerini üstlenmekteydiler (Kaya, 2014: 156-157). Bu da doğal olarak vakıfların bütçelerinden kiraya verdikleri gayrimenkullerin tamir masrafları için bir pay çıkmamasını sağlamaktaydı. Vakfiyede kariz (su kanalı/lağım çukuru) için de ödeme yapılması ifade edilmişken vakfın sabit giderleri arasında böyle bir gider bulunmamaktadır. Ancak muhasebe kayıtlarında vakfın her yıl olmasa da ara ara vakıf odaların su kanallarının temizlenmesi için masraf yaptığı bilgisi yer almaktadır. Örneğin vakfın odalarının su kanallarının temizlenmesi için 1183/1769 yılında 900 akçe, 1214/1799 yılında ise 4800 akçe ödeme yapılmıştır. Bu ödemeleri mütevellinin kendi cebinden yaptığı, vakfa nema hasıl olduğunda bu parayı vakıftan geri alacağı muhasebe kayıtlarında zikredilmektedir.⁹ Muhasebe kayıtlarında bu giderler vakfın masraf kalemleri arasında değil de şerh kısmında zikredildiği için bu masraflar vakfın muhasebesine dahil edilmedi.

9 Mütevellinin 1214 yılında yapmış olduğu bu masrafa dair “iş bu sene-yi mübarekede müteveli-yi mezbûrun vakf-ı mezbûr müsekkafâtının tamirine 4800 akçe mesârfi olmakla mahlûl vukuunda istifâ etmek üzere işbu mahalle şerh verildi.” şeklinde bir not 1214'den 1223 yılına kadar ki bütün muhasebe kayıtlarında yer almaktadır. Bu da mütevellinin vefat edip yerine oğlu geçinceye kadar ki sürede vakıftan alacağını tahsil edemediğini göstermektedir. 1223 yılı kaydında önceki mütevellinin varislerine bu gidere ilişkin herhangi bir ödeme yapıldığına dair bir bilgi olmamasından hareketle varislerin bu alacağı vakfa bağışladıkları şeklinde yorumlanabilir.

Mütevelliler verdikleri borçlardan elde edecekleri murabahaları veya gayrimenkullerden elde edecekleri kiralari her zaman tam olarak tahsil edememektedirler. İşte bu şekilde tahsil edilemeyen murabaha veya kiralar için muhasebe kayıtlarında genelde “battaliye ve kesr-u noksan” kavramları kullanılmaktadır. Yani mütevelliler her ne kadar tam olarak tahsil edemeseler de muhasebe yaparken murabaha veya kira gelirlerini tam olarak tahsil etmiş gibi kaydedip giderler kısmına da kesr-u noksan adı altında elde edilemeyen miktarı yazmaktadırlar. Bunu yapmalarındaki amacın muhasebeyi kolaylaştırmak olduğu söylenebilir. Tablodan vakfın 1223/1808 yılına kadar battaliye masrafının olduğu, bu tarihten sonra ise mütevellinin murabaha ve kiralari tam olarak tahsil ettiği anlaşılmaktadır.

Vâkıfın belirlediği gider kalemlerinden biri olan harc-ı muhasebe, her vakfın muhasebe kaydını onaylayan kadılığa vermesi gereken ücreti ifade etmektedir. Vakfiyede bu masraf için ayrılmış bütçe 100 akçeyken, sonraki yıllarda bu miktarın az da olsa değişiklik gösterdiği anlaşılmaktadır. Bir diğer masraf kalemi ise kalemiyye ve ihzariyye olup bu da vakfın yıllık olarak kadılığa ödemesi gereken resmi ücretlerden biridir. Her ne kadar vakfiyede bu masraf için herhangi bir tahsisat yapılmamış olsa da uzun yıllar boyunca kadılığa bu masraf adı altında ücret ödenmiş olması bu masrafın zorunlu olduğunu göstermektedir.

Vakfın yapmış olduğu maaş ödemelerine bakacak olursak vakfın bütçe durumuna göre yıldan yıla bazı değişiklikler gösterdiği anlaşılmaktadır. Saime Hatun tarafından vakfiyede 7 cüzhan, 1 müteveli, 1 kâtip ve 1 cabi olmak üzere toplamda 10 görev için maaş tahsisatı yapılmıştır. Buna göre müteveli için yıllık 720 akçe, kâtip ve cabi için yıllık 360’ar akçe, amenarrasulü okunması için yıllık 360 akçe, cüzhanlık için ise yıllık 720 akçe olmak üzere 10 vazife için yıllık toplamda 6120 akçe maaş ödenmesi öngörülmüştür. Ancak 1161/1748 ile 1228/1813 yılları arasında vakfın 1 cüzhan daha istihdam ettiği böylece toplamda 8 cüzhan için maaş ödemesi yaptığı anlaşılmaktadır. Burada cüzhanlık için öngörülen ücretin biraz düşürülüp fazladan bir cüzhan daha istihdam edildiği şeklinde bir yorum yapılabilir. Nitekim Tablo 4’de de görüldüğü üzere vakfın 1814 yılına kadar görevlilere ödemiş olduğu maaş miktarı vakfiyede belirlenenden daha düşüktür. Böylece 1748 yılı itibariyle vakfın maaş ödemesi yaptığı görev sayısı 11’dir. Ancak burada her görevin ayrı kişiler tarafın yerine getirilmediğini bilakis bazı kişilerin aynı anda birden fazla görev icra ettiğini ve her bir görevden ayrı ücret aldığını da belirtmek gerekir. Şöyle ki vakfın kurucusu tevliyet, amenarrasulü okunması ve cüzhanlık görevini mahalle mescidinde imam olanlara şart koşmuştur. Muhasebe kayıtlarından bu görevlendirmeye riayet edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu görevler kayıtlarda “meşrût imam” şeklinde nitelendirilmektedir. Tablo 4’de vakıfta görevli olan kişilerin yıllara göre aldıkları maaş miktarları yer almaktadır.

Tablo 4: Eczâ-yı Şerîfe Vakfında Çalışan Görevliler ve Yıllara Göre Aldıkları Maaş Miktarları (Akçe)

Tarih	Cüzhan	Cüzhan	Cüzhan	Cüzhan	Cüzhan	Cüzhan	Cüzhan	Amenarrasulühan	Tevliyet	Kâtip ve Cabi	Toplam
1068	-	720	720	720	720	720	720	360	720	720	6120
1161	580	580	580	580	580	580	580	580	290	580	5510
1181-1183	622	622	622	622	622	622	622	311	622	622	5909
1184-1222	620	620	620	620	620	620	620	310	620	620	5890
1223-1225	696	696	696	696	696	696	696	348	696	696	6612
1226-1228	315	216	216	315	315	315	315	158	315	315	2795
1229-1233	-	720	720	720	720	720	720	360	720	720	6120
1234	-	720	720	720	720	720	720	360	360	720	5760
1235-1239	-	-	-	720	720	720	720	-	360	720	3960
1240 (6 aylık)	-	360	360	360	360	360	360	180	180	360	2880
1241-1244	-	720	720	720	720	720	720	360	360	720	5760

Kaynak: İMŞSA. Üsküdar Mahkemesi.

Vakıfların giderleri arasında en esnek olanının vazifelilere ödenen maaşlar olduğu söylenebilir. Nitekim vakıf hukukuna göre vakfın gelirinden ilk olarak vakfın amacına yönelik alanlara ve zaruri ihtiyaçlara harcama yapılır, maaş ödemeleri ise bundan sonra gelir (Berki, 1940: 239). Vakfın gelirinin bu tür masraflarına ancak yetmesi durumunda ise vazifelilere maaş ödemesi yapılmamakta buna da rakabe denilmektedir (Çalış, 2007: 427). Tabloya bakıldığında vakfın toplam maaş ödemelerinde yıldan yıla farklılıklar görülmektedir. Bu durumun vakfın yıllık geliriyle alakalı olduğunu söylemek mümkündür. 1226/1811 yılına kadar bütün yıllarda vakfın bütçesinin denk olmasının sebebi de budur. Vakfın gelirinden masrafları düşünce geri kalan para görevlilere verilmiş böylece bütçesi denk olmuştur. 1226 yılında ise vakfın murabaha geliri elde etmemesi sebebiyle geliri ciddi oranda düşmüş buna paralel olarak görevli ücretleri de büyük ölçüde düşürülmüş yani maaşların bir kısmı rakabe edilmiştir. 1229/1813 yılında yeniden murabaha geliri elde edilmesiyle eski seviyelerine dönen maaş miktarı 1235/1819 yılında vakfın artık murabaha geliri olmaması sebebiyle 3960 akçeye düşmüştür. Vakfın son muhasebe kaydı 1244/1828 yılında 4,5 yıllık olarak yapılmış olup bu kayıta her görevlinin günlük maaş miktarı ve 4,5 yılda almış olduğu toplam maaş miktarı bilgisi yer almaktadır. Buna göre vakıfta çalışan görevlilerin bir yılda almış olduğu toplam maaş 5760 akçeye tekabül etmektedir. 1240/1824 yılında ise 6 aylık muhasebe yapıldığı için maaş miktarı 2880 akçedir. Daha önce vakfın gelirinin düştüğü yıllarda görevlilere daha az maaş vererek bütçesini dengede tuttuğu ifade edilmişti. Ancak bu durumun son yıllarda geçerli olmadığı anlaşılmaktadır. Muhasebe kaydına göre vakıf bütçe açığı vermek pahasına mütevellî hariç diğer vazifelilere vakfiyede belirlenen miktarda maaş ödemesi yapmıştır. Fakat bu bütçe açığının ne suretle kapatıldığı veya gerçekten görevlilere zikredilen miktarlarda ödeme yapılıp yapılmadığı bilinmemektedir.

Vakfın vazifelilere ödemiş olduğu ücretlere genel olarak bakacak olursak, her ne kadar süreç içerisinde görevlilere verilen maaş miktarında yıldan yıla düşük miktarlarda değişiklikler olmuş olsa da en nihayetinde 1244/1828 yılında mütevellînin maaşı hariç diğer görevlilerin maaşlarının ve sayılarının vakfiyede belirlenen miktarla aynı olduğu görülmektedir. 1068/1657 yılının ekonomik şartlarına göre belirlenmiş olan vazife ücretlerinin 1244/1828 yılına gelindiğinde halen aynı miktarda olması hatta bu yıla gelene kadar aradaki yıllarda daha düşük olması dikkat çekici bir durumdur. Nitekim bu iki tarih arasında akçenin değeri önemli ölçüde düşmüş, enflasyon ise artış göstermiştir (Pamuk, 2000: 13-17). Tabi burada bu vakıfta cüzhanlık yapan kişilerin aynı anda birden fazla vakıfta bu görevi veya katip, cabi gibi farklı görevleri icra etmelerinin yüksek ihtimal olduğunu söylemek gerekir. Şu kadar var ki bu tür Kur'an'dan bir cüz veya sure okunması gibi görevlerin vakıfta çalışan mütevellî, hoca, imam veya müezzin gibi görevlilere verilen ek bir maaş olduğu da dile getirilmektedir (Ateş, 1991: 215). Genelde bu görevleri icra eden kişilere verilen maaş miktarları göz önünde bulundurulduğunda bu yorumun doğru olduğu söylemek mümkündür. Örnek verecek olursak vakfın mütevellîsi, tevliyet görevine ilaveten hem amenarrasulü hem de cüzhanlık yaptığı için de maaş almaktadır. Dolayısıyla bu vakfın görevlilere ödedikleri maaşların onların hayatlarını idame ettirmelerine yetecek bir miktar olmadığı bununla birlikte bu kişilerin birden fazla görevde veya vakıfta çalıştıkları ve yaptıkları her bir görev için ayrı ücret aldıkları göz önünde bulundurulmalıdır.

Vakfın görevlileri için belirlenen/ödenen maaş miktarlarına bakıldığında vakfın yöneticisi konumunda olup en fazla mesai harcayan mütevellî ile görevi sadece belli vakitlerde cüz veya sure okumak olan görevlilerin aynı maaşı aldığı görülmektedir. Zikrettiğimiz üzere aslında cüz veya sure okumakla görevli olan kişiler genelde vakıf bünyesinde idari ve dini hizmetlerde bulunan kişilerden oluşmakta ve bu görevler için ödenen maaşlar da çoğu zaman cüzi miktarlar olmaktadır. Aslında bu vakfın cüzhanlara öde-

miş olduğu ücret de cüzi miktardadır. Öyleyse mütevelliyeye ödenen ücretin niçin bu kadar düşük olduğu sorusu akla gelebilir. Bunun sebebi bu vakfın mütevellisinin aynı zamanda Hamza Fakih Mescidi vakfının ve bu vakfa mülhak olarak kurulmuş olan 3 farklı vakfın da mütevellisi olması ve her birinden ayrı ayrı maaş almasıdır.¹⁰ Hal böyle olunca Saime Hatun'un tevliyet görevi için cüzi bir maaş tahsis etmiş olduğu söylenebilir.

Vakfiyede vakfın sahip olduğu gayrimenkullerden elde etmesi öngörülen yıllık toplam kira miktarı 4320 akçeyleken 1161/1748 yılı muhasebe kaydına bakıldığında kira gelirinin 2880 akçe olduğu görülmektedir. Bunun sebebi yıllık kirası 720 akçe olarak belirlenen 4 odadan 360 akçe kira alınmış olmasıdır. Mütevellinin niçin böyle bir tasarrufta bulunduğu bilinmemektedir. Ancak 1161/1748 yılından 1244/1828 yılına kadar vakfın sahip olduğu odalardan almış olduğu yıllık kira miktarında herhangi bir değişiklik olmamıştır. Aslında fetva kitaplarında hem icâre-i vâhîde hem de icâreteyn ile kiraya verilen vakıf mülklerin kira bedellerinin ecr-i misil yani rayiç bedel olması gerektiği, rayiç bedel artınca kira bedelinin de artması gerektiği açık bir şekilde ifade edilmektedir (bkz. Kaya, 2014: 116-122). Vakıf muhasebe kayıtları incelendiğinde bu fetvalara uygun olarak genelde icâre-i vâhîde ile kiraya verilen mülklerin kiralarında zaman içerisinde artış meydana geldiği buna karşın icâreteyn ile kiraya verilen mülklerin müeccel kira bedellerinin sabit kaldığı, muaccel bedellerinin ise rayice göre artış gösterdiği anlaşılmaktadır (Kaya, 2020: 55-56). Bu durumun icâreteyn aktinin mutasarrıfa tanımış olduğu önemli haklardan biri olduğu söylenebilir. Bu açıklamalardan sonra vakfın icâreteyn ile kiraya verdiği mülklerinden almış olduğu müeccele miktarında değişiklik olmamasının uygulamaya muvafık olduğunu söylemek mümkündür.

Vakfın 1161/1748 yılından 1244/1828 yılının sonuna gelinceye kadar elde ettiği toplam geliri 385.160 akçe, toplam gideri ise 400.678 akçedir. Vakfın bu süreç içerisindeki toplam bütçesinin açık vermiş olmasının sebebi 1815 yılının sonunda vakfın nakit sermayesinin gayrimenkulle tebdil edilmesidir. Nitekim bu tarihten iki yıl sonra artık murabaha geliri elde edilemediği için vakfın geliri giderlerini karşılamaya yetmemiş bu sebeple 1818 yılından sonra her yıl bütçesi açık vermiştir.

1234/1818-1244/1828 yılları arasında vakfın murabaha geliri olmamasına rağmen vakfın gelirlerinin %52,3'ünü murabaha gelirleri, %47,7'sini ise kira gelirleri teşkil etmektedir. Bu da vakfın asıl gelir kaynağının nakit sermayenin işletilmesinden elde edilen murabaha olduğunu göstermektedir. Vakfın giderlerine bakıldığında ise vazifelilere ödenen maaşların %88,7, masrafların ise %11,3 olduğu görülmektedir. Vakfın asıl amacının eczâ-yı şerîfe tilaveti olmasından hareketle gelirlerinin amacına uygun bir şekilde harcandığını söylemek mümkündür. Vâkıfın vakfiyede belirlemiş olduğu giderlerin %9'unu masrafların, %91'ini ise maaş ödemelerinin teşkil etmesinden hareketle mütevellilerin vâkıfın şartına da uygun hareket ettiğini söylenebilir.

C. Vakıfların Mütevellileri

Saime Hatun, vakıflarının tevliyet görevini Hamza Fakih Mescidi'nde imam olan kişilere şart koşmuştur. Bundan dolayı vakıfta mütevellilik yapan kişilerin hepsi aynı zamanda imamlık yapmaktadır. Tablo 5'de yıllara göre vakıflarda mütevellilik yapan kişilere ve bu kişilerin vakıflarda görev yaptıkları tarihlere yer verilmiştir.

10 Hamza Fakih Mescidi Vakfı'na ait tespit edilebilen tek muhasebe kaydı 1748 tarihli olup kayıttaki vakfın mütevellisinin meşrutiyet üzere Hafız Süleyman Efendi'dir (Üsküdar Mahkemesi 471, vr. 1b-1). Hafız Süleyman Efendi aynı tarihte bu vakfa mülhak olarak kurulmuş olan şu vakıfların da mütevellisidir: 1- Merhum Mumcu Başî el-Hac Ramazan Ağa'nın Eczâ-yı Şerîfe Tilaveti İçin Vakfettiği Odalar Vakfı (Üsküdar Mahkemesi 471, vr. 1b-2) 2- Saime Hatun'un Eczâ-yı Şerîfe Vakfı (Üsküdar Mahkemesi 471, vr. 2a-1) 3- Saime Hatun'un Mahalle-i Merkumenin Bedeli Avârız İçin Nukud Vakfı (Üsküdar Mahkemesi 471, vr. 2a-2). Süleyman Efendi'nin bu dört vakıftan bir yılda tevliyet görevlerinden aldığı toplam ücret 2852 akçe, cüzhanlık görevlerinden aldığı toplam ücret 1980 akçe, imamlık görevinden aldığı ücret 3150 akçe olup bütün bu görevlerden aldığı ücret toplamı ise 7982 akçedir. Dolayısıyla vâkıfların görevliler için maaş belirlerken ilgili görevlinin başka vakıf ve görevlerden aldıkları ücretleri de hesaba katmış olduğu söylenebilir.

Tablo 5: Vakıfların Mütevellileri ve Görev Yaptıkları Tarihler

Tarih	Eczâ-yı Şerîfe Vakfı Mütevellisi	Avâız Vakfı Mütevellisi	Değişimin Sebebi
1161	İmam Süleyman Efendi	İmam Süleyman Efendi	-
1181-1182	İmam Hafız Mehmet Efendi	el-Hâc Osman Ağa b. Ahmed	Vefat
1183-1222	İmam Hafız Mehmet Efendi	İmam Hafız Mehmet Efendi	Vefat
1223-1225	Mehmet Efendi b. Hafız Mehmet Efendi	Mehmet Efendi b. Hafız Mehmet Efendi	El çekme
1226-1236	İbrahim Ağa b. el-Hâc Ömer	İbrahim Ağa b. el-Hâc Ömer	Bilinmiyor
1239	Mehmet Behçet Efendi	Mehmet Behçet Efendi	El çekme
1240-1244	Seyyid el-Hâc Mustafa	-	-

Kaynak: İMŞSA. Üsküdar Mahkemesi.

Muhasebe kayıtlarından tespit edebildiğimiz kadarıyla 1181/1767-1182/1768 yılları hariç diğer bütün yıllarda iki vakfın da mütevellisi aynı kişidir. Bu yıllar arasında Avâız vakfının mütevellisi olan el-Hâc Osman Efendi 1183/1769 yılında vefat ettiği için yerine diğer vakfın mütevellisi olan İmam Hafız Mehmet Efendi tayin olmuştur. Bu tarihten sonra iki vakfın tevliyet görevini aynı kişi yerine getirmiştir. Mehmet Efendi göreve geldikten sonra vefat edinceye yani 1223/1808 yılına kadar uzun müddet bu görevi icra etmiş fakat sonrasında gelen mütevellilerin görev süreleri kısa olmuştur. Nitekim 1223/1808'den 1240/1824 yılına kadar ki süreçte vakıfta 4 kez müteveli değişikliği olmuştur. Bu değişikliklerden ikisi el çekme, birisi vefat sebebiyle gerçekleşmiştir. Birisinin sebebi ise bilinmemektedir. Vakıfların mali durumlarının seyrine bakıldığında müteveli değişimleriyle vakıfların bütçeleri arasında bir ilişki kurmak mümkündür. Burada birkaç ihtimal söz konusudur. Şöyle ki; vakfın mali durumu kötüye gittiği için müteveli değişmiş olabilir ya da tam tersi müteveli değiştiği için vakfın mali durumu kötüye gitmiş olabilir. Bir başka ihtimal ise bu değişimden vakfın etkilenmemesidir. Birinci ihtimal çok sık olmasa da rastlanılan bir durumdur. Nitekim çalışmamıza konu olan Eczâ-yı Şerîfe Vakfı'nın mütevellisi Mehmet Efendi üç yıl boyunca vakfın parasını işletmemiş bu sebeple vakfın bütçe dengesinin bozulmasına sebep olduğu için görevden el çektirilmiştir. Akabinde vakfa yeni müteveli tayin olunmasıyla vakıf para tekrardan işletilmeye başlanmıştır. İkinci ihtimal daha ziyade mütevellinin elinde vakfın parası olduğu halde vefat etmesi ve bu paranın varislerden tahsil edilmemesi durumunda söz konusu olmaktadır.

Sonuç

1055/1645 yılında mahallede bulunan menzilhanede haberleşme amacıyla bulunan beygirin masrafları için ahalinin ödemesi gereken avâız bedelini ödemek amacıyla kurulmuş olan Avâız vakfının tespit edilebilen son muhasebe kaydı 1239/1823, eczâ-yı şerîfe tilaveti için 1068/1657 yılında kurulan vakfın tespit edilebilen son muhasebe kaydı ise 1244/1828 yılına aittir. Buradan hareketle Avâız vakfının en azından 185 yıl, Eczâ-yı Şerîfe vakfının ise 177 yıl boyunca faaliyet gösterdiğini söylemek mümkündür. Sadece nakit sermayeye sahip olup bundan gelir elde eden Avâız vakfının 185 yıl boyunca faaliyet göstermiş olması para vakıflarının gayrimenkul vakıfları gibi uzun ömürlü olabileceği kanaatinde olan Ebusuud ve İbn Kemal Efendi gibi alimlerin haklılık paylarının olduğuna önemli bir örnek teşkil etmektedir. Dahası 200 yıla yakın bir zaman boyunca vakfın nakit sermayesinin değişmeden sabit kalmış olması da bu durumu perçinlemektedir. Çalışmamıza konu olan Avâız vakfının ise nakit sermayesi 185 yıl boyunca hemen hemen aynı miktar üzere sabit kalmış, zarar durumunda aslı malı telafi edecek bir gelir fazlası olmamıştır. Buna rağmen bu kadar uzun bir zamanda vakfın sermayesi büyütülmesi de sabit tutulabilmiştir.

Saime Hatun her iki vakıf için de denk bütçe öngörmüş yani gelir kadar gider alanı belirlemiştir. Bu da doğal olarak vakıfların nakit sermayelerinin büyümesi önünde bir engel olmuştur. Çünkü vakfın gelir fazlası verip sermayesini büyütme imkânı olmamıştır. Aynı şekilde vâkıfın gelir fazlasını bir yere veya birilerine tahsis etmesi durumunda da vakfın büyümesi mümkün olmamaktadır. Öyleyse vakıf kuracak kişinin vakfının büyüüp daha sağlam bir yapıda olması ve daha fazla kişiye hizmet verebilmesi için vakfın gelirini giderinden fazla olarak belirlemesi, gelir fazlalarını ise nakit sermayeye eklenmesi veya gayrimenkule yatırılması gibi vakfın büyüebilmesine imkan sağlayacak yerlere sarf edilmesini şart koşması gerekmektedir.

Çalışmada tespit edilen bir başka husus ise vakıfların vazifelilere ödedikleri maaş miktarı, kadılığa ödedikleri resmi harçlar, mülklerinden aldıkları müeccel kira bedelleri uzun yıllar boyunca önemli bir değişikliğe uğramamıştır. Bu da akçenin değer kaybı ile vakfın sabit gelir ve giderlerinin çok fazla bir ilişkisinin olmadığını göstermektedir. Ancak burada vakıfta çalışan görevlilerin hemen hepsinin ya aynı vakıfta birden fazla görevde veya aynı anda birden fazla vakıfta çeşitli görevlerde çalıştığını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Vakıf çalışanlarının birden fazla görev icra ederek enflasyon veya akçenin değer kaybından korunmaya çalıştıkları da söylenebilir.

Her iki vakfın da kuruluş amaçlarına yönelik hareket ettikleri, elde ettikleri gelirlerin önemli kısmını bu amaç doğrultusunda sarf ettikleri tespit edilmiştir. Nitekim Avârız vakfının giderlerinin %68,2'sini avârız gideri, Eczâ-yı Şerîfe vakfının giderlerinin ise %69,9'unu eczâ-yı şerîfe okuyanlara ödenen vazife ücretleri teşkil etmektedir. Bu veriler mütevellilerin vâkıfın talebi doğrultusunda hareket ettiğini göstermektedir. Buna ilaveten her ne kadar vakfiyede yer almasa da muhasebe kayıtlarında ekstra bazı masraf ve vazife giderlerinin olduğu görülmektedir. Nitekim vâkıflar kısa vadede vakıfların gelir ve giderleri için bir öngöründe bulunmakta ancak zamanla bunlarda bazı değişimler yaşanabilmektedir. Vakıfların uzun yıllar faaliyet gösterdiği göz önüne alındığında zamanın şartları gereği bazı yeni masraf kalemlerinin veya görevli tahsislerinin doğal olduğu söylenebilir.

Son olarak 1181/1767-1182/1768 yılları hariç diğer bütün yıllarda iki vakfın da mütevellisi aynı kişidir. Bu yıllar arasında Avârız vakfının mütevellisi olan el-Hâc Osman Efendi 1183/1769 yılında vefat ettiği için yerine diğer vakfın mütevellisi olan İmam Hafız Mehmet Efendi tayin olmuştur. Mehmet Efendi göreve geldikten sonra vefat edinceye yani 1223/1808 yılına kadar uzun müddet bu görevi icra etmiş fakat sonrasında gelen mütevellilerin görev süreleri kısa olmuştur. Nitekim 1223/1808'den 1240/1824 yılına kadar ki süreçte vakıfta 4 kez mütevellî değişikliği olmuştur. Bu değişikliklerden ikisi el çekme, birisi vefat sebebiyle gerçekleşmiştir. Birisinin sebebi ise tespit edilememiştir.

KAYNAKÇA

A. İstanbul Müftülüğü Şer'iyce Sicilleri Arşivi:

Üsküdar Mahkemesi 203 Numaralı Defter

Üsküdar Mahkemesi 419 Numaralı Defter

Üsküdar Mahkemesi 236 Numaralı Defter

Üsküdar Mahkemesi 471 Numaralı Defter

Üsküdar Mahkemesi 483 Numaralı Defter

Üsküdar Mahkemesi 488 Numaralı Defter

Üsküdar Mahkemesi 503 Numaralı Defter

Üsküdar Mahkemesi 513 Numaralı Defter

Üsküdar Mahkemesi 525 Numaralı Defter

Üsküdar Mahkemesi 530 Numaralı Defter

Üsküdar Mahkemesi 541 Numaralı Defter

Üsküdar Mahkemesi 573 Numaralı Defter

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Evkaf Defterleri, EV.HMH.d.7935.

B. Diğer Eserler:

Akkaya, Arif (2018). "18. Yüzyılın Sonlarında Muhasebe Kayıtları Işığında Üsküdar Para Vakıfları". *Sakarya Üniversitesi SBE*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Akman, Ekrem (2022). "19. Yüzyılda Mardin Kadın Vakıfları ve Kadınların Mülkiyet İlişkileri". *Vakıflar Dergisi*, (57), 97-113.

Ali Haydar Efendi (1824). *Tertîbu's-sunûf fi ahkâmi'l-vukûf*. Dersaadet: Şirket-i Mürettibiyye Matbaası.

Ateş, İbrahim (1991). "Vakfiyelere Göre Din Görevlilerinde Aranan Özellikler ve Sağlanan Ekonomik İm-kânlar". *Diyanet İlmî Dergi*, 37(4), 191-227.

Aydın, Bilgin vd. (2016). *İstanbul Şer'iyce Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu*. İstanbul: İSAM Yayınları.

Bates, Ülkü (1978). "Women as Patrons of Architecture in Turkey", in *Women in the Muslim World*, ed. Lois Beck and Nikki Keddie. Cambridge: Harvard University Press.

Bektaş, İsmail (2017). "Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar Para Vakıfları". *Sakarya Üniversitesi SBE*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Berki, Ali Himmet (1940). *Vakıflar*. İstanbul: Cihan Kitaphanesi.

Çadırcı, Musa (1976). "Posta Teşkilatı Kurulmadan Önce Osmanlı İmparatorluğunda Menzilhâneler ve Kiracıbaşılık", VIII. *Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976*, ed. Kolektif, C. II, 1359-1366. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Çalış, Halit (2007). "Rakabe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 34. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. s. 427-428.

Çiftçi, Cafer (2004). *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*. Bursa: Gaye Kitabevi.

Çilingir, Hamdi (2018). *Vakıfta Amaç Hanefî Vakıf Hukuku Çerçevesinde Bir Araştırma*. İstanbul: İktisat Yayınları.

Durmuş, Muhammed Emin (2016). "Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Son Çeyreğinde Üsküdar Para Vakıfları (1184-88/1770-74)". *Sakarya Üniversitesi SBE*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

- Durmuş, Muhammed Emin ve Bektaş, İsmail (2017). "Osmanlı'da Muhasebe Usulü ve Vakıf Muhasebe Kayıtları Okuma Kılavuzu". *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 196-209
- Elmalılı Hamdi, Y. (1995). *Ahkâmü'l-evkâf*. N. Öztürk (nşr.), Elmalılı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Elmalılı Hamdi, Y. (2020). *Ahkâmü'l-evkâf*. Hamdi Çilingir (haz.), Osmanlı Vakıf Hukukuna Giriş: Ahkâm-ı Evkâf. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Halaçoğlu, Yusuf (1981). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülâhazalar". *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 123-132.
- Halaçoğlu, Yusuf (2004). "Menzil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 29. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 159-161.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin (1423/2003). *Reduu'l-muhtâr alâ'd-dürri'l-muhtâr*. (Birlikte: Timurtaş, Tenvîrî'l-ebşâr; Haskefi, Ed-Dürri'l-muhtâr), I-XIV. Riyad: Dâru Alemi'l-Kütüb.
- İpşirli, Mehmet (1991). "Avâız Vakfı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 109.
- Kaya, Süleyman (2014). *Osmanlı Hukukunda İcareteyn*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kaya, Süleyman (2020). "18. Yüzyıl Üsküdar Para Vakıflarının Gelir ve Giderlerinin Analizi", *TÜBİTAK SOBAG 1001 Projesi*, <https://app.trdizin.gov.tr/proje/TWpBNU1UTXo/18-yuzyil-uskudar-para-vakiflari-nin-gelir-ve-giderlerinin-analizi>, son erişim tarihi: 02.06.2022.
- Koyunoğlu, H. Hüsnü (2008). "Para Vakıfları: Muhasebe Defterlerine Göre 17. Yüzyıl İstanbul Uygulaması". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* (8), 253-303.
- Memiş, Şerife Eroğlu (2020). "Kudüs Vakıflarında İstihdam:18. Yüzyılda Vakıf Görevlilerinin Sosyo-Ekonomik ve Demografik Özellikleri". *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, (55), 99-144.
- Memiş, Şerife Eroğlu (2017). "Benefactresses of Waqf and Good Deeds: Charitable Women in Ottoman Jerusalem, 1703-1831," *Jerusalem Quarterly*, (72), 48-57.
- Meriwether, Margaret L. (1997). "Women and Waqf Revisited: The Case of Aleppo, 1770-1840," *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, ed. Madeline C. Zilfi. Leiden: Brill, 128-152.
- Orbay, Kayhan (2007). "16. ve 17. Yüzyıllarda Bursa Ekonomisi: Sultan Çelebi Mehmed Yeşil İmaret'inin Mali Tarihi (1553-1650)", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (22), 125-158.
- Orbay, Kayhan (2012). "Emir Sultan (Mehmed El-Buhârî) Vakfı'nın Mali Tarihi", *U.Ü Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (13/ 22), 23-42.
- Ömer Hilmi Efendi (1977). *İthafu'l-ahlâf fî ahkâmi'l-evkâf*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Özcan, Tahsin (2003). *Osmanlı Para Vakıfları: Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*. Ankara:Türk Tarih Kurumu
- Pamuk, Şefket (2002). "Kuruş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 26. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 458-459.
- Pamuk, Şefket (2000). *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469- 1998*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Sahillioğlu, Halil (1991). "Avâız". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 108-109.
- Tarablûsî, Burhaneddin İbrahim b. Musa (1401/1981). *El-is'âf fî ahkâmi'l-evkâf*. Beyrut: Dâru'l-râid.

EKLER

Ek-1: Vakıfların Muhasebelerinin Yapıldığı Yıllar ve Defter-Varak Bilgileri

Eczâ-yı Şerîfe Vakfı		Avârız Vakfı	
Tarih	Defter ve Varak No	Tarih	Defter ve Varak No
1161	471/2a-1	1161	471/2a-2
1181	483/6a-2	1179	483/36a-2 (8 aylık)
1182	483/36a-3	1180	483/36a-2
1183	483/47a-2	1181	483/36a-2
1184	488/1b-2	1182	483/36a-2
1185	488/22a-1	1183	483/56a-2
1186	488/45b-1	1184-1185	488/35a-1 (2 yıllık)
1187	488/60b-3	1186	488/45a-2
1188	488/76a-1	1187	488/60b-2
1189	503/1b-1	1188	488/75b-1
1190	503/28b-1	1189	503/2a-1
1191	503/49a-1	1190	503/29a-1
1192	503/58b-3	1191	503/49b-1
1193	503/79a-1	1192/	503/58b-2
1194	513/8b-2	1193	503/79b-1
1195	513/25b-1	1194	513/9a-2
1196	513/46b-3	1195	513/25b-3
1197	513/59a-3	1196	513/46b-2
1198	525/4b-3	1197	513/59a-2
1199	525/20b-1	1198	525/4b-2
1200	525/42b-3	1199	525/20a-2
1201	525/57a-1	1200	525/43a-2
1202	525/80a-1	1201	525/57b-1
1203	525/94a-2	1202	525/80b-1
1204	530/8a-1	1203	525/94a-1
1205	530/33a-1	1204	530/8a-3
1206	530/48a-1	1205	530/33b-2
1207	530/70a-1	1206	530/48b-1
1208	541/10b-1	1207	530/70b-2
1209	541/34a-1	1208	541/10b-3
1210	541/49a-1	1209	541/34a-3
1211	541/65a-1	1210	541/49b-1
1212	573/4a-2	1211	541/65b-1
1213	573/25a-2	1212	573/4b-1
1214	573/39b-2	1213	573/25b-2
1215	573/56b-1	1214	573/40a-1
1216	573/72b-2	1215	573/57a-1
1217	573/84a-2	1216	573/73a-2
1218	573/102b-1	1217	573/84b-2
1219	573/116a-1	1218	573/103a-2
1220	573/122b-1	1219	573/116b-1
1221	573/138a-1	1220	573/123a-1
1222	573/147a-1	1221	573/138a-3

Vakfiyeleri ve Muhasebe Kayıtları Işığında Saime Hatun Vakıfları

1223	573/160b-2	1222	573/147a-3
1224-1225/	573/170b-1 (2 yıllık)	1223	573/161a-2
1226-1228	7935/11a-2 (3 yıllık)	1224-1225	573/170b-3 (2 yıllık)
1229	7935/15a-2	1226-1228	7935/12b-2 (3 yıllık)
1230	7935/28b-2	1229	7935/15a-4
1231	7935/34b-1	1230	7935/29a-1
1232	7935/40b-2	1231	7935/34b-3
1233	7935/51a-1	1232	7935/41a-1
1234/	7935/59b-3	1233	7935/51a-3
1235-1236	7935/68b-1 (2 yıllık)	1234	7935/59b-5
1239	7935/85a-2	1235	7935/69a-2 (2 yıllık)
1240-1244	7935/93b-1 (4,5 yıllık)	1239	7935/85a-5

Ek-2: Vakıfların Vakfiyelerinde Yer Alan Bilgiler

Vakıf Adı	Katalog No	Sicil No	Varak No	Mevkufât		Tarih	Ribh oranı	Vakfedildiği Cihet
				Para	Gayrimenkul			
Eczâ-yı Şerîfe Vakfı	4792	219	36a-b	250 riyali guruş	7 oda ve 1 kuyu	1068/1657	12,5	Tamire, hatim, ihlas ve fatiha kiraatine, imama, evladına ve utekâsına, cabiye
	4839	236	15b	-	Ev	1074/1663	-	Kur'an, evladına, imama ve fukaraya
Avârız Vakfı	4672	203	20b	207,5	-	1055/1645	12	Mahalle imamına, avârıza, fukaraya